

Čo je klezmer?

Slovo klezmer z jazyka jidiš má svoj pôvod v hebrejčine: spojenie slova klei- nástroj a zemer- pieseň znamená doslova „nástroj spevu“. Nástroj, ktorý len prenáša hudbu existujúcu vo vnútri ľudského tela k poslucháčom. V širšom slova zmysle je klezmer spôsob hudobnej interpretácie vyznačujúci sa mnohými špecifikami. Ponímanie klezmeru ako druhu hudby je až druhoradé. Slovo klezmer sa používalo aj ako označenie pre hudobníkov, židovských ľudových muzikantov. Klezmer (množné číslo klezmerim) bol, a v súčasnosti zrejme aj je, v ponímaní učiteľov klasickej hudby doslova odstrašujúcim príkladom. Hlavne v minulosti išlo o hudobníkov, ktorí takmer nikdy nepoznali notový zápis, ich držanie nástroja nezodpovedalo učeniu tradičných hudobných škôl, nepodriaďovali sa železným zákonom rytmu, intonácie, frázovania a podobne. Boli považovaní za muzikantov, ktorí hrali provinčný a obmedzený repertoár. Napriek tomu hudba skupiny židovských muzikantov (kapelye) dokáže priviesť poslucháčov do tanca, spevu, plaču, tranzu, ošiaľu i vytrženia.

Klezmeri a ich hudba tvoria esenciálnu súčasť židovského folklóru a literatúry. Legendy, piesne, ľudové príslovia a príbehy obsahujú viac detailnejší a farebnejší popis klezmerského spôsobu života a ich hudbu než výpoveď či skromné spomienky skutočného klezmera.

Klezmer je hudbou aškenázskych Židov. Slovom aškenázy označovali Židia prvé relatívne koncentrované židovské obce, vznikajúce pred tisícmi rokmi v severovýchodnej Európe a na brehoch Rýnu. Pojem sa vzťahoval na židovské obce vo všetkých vtedajších nemeckých jazykových a kultúrnych oblastiach, kde sa postupne vytvárali, vtedy na území dnešného Nemecka, Rakúska, Čiech, Moravy a západného Maďarska. Odtiaľ sa aškenázska kultúra šírila do východnej Európy a neskôr do celého sveta, takže dnes sa pojmy „aškenázsky“ a „aškenáz“ vzťahujú na východoeurópskych Židov a ich potomkov v iných krajinách.

Východní Židia hovorili jazykom jidiš, kým starohebrejčina slúžila ako modlitebný jazyk. Jidiš treba odlišovať od novej hebrejčiny – ivrit, ktorá je oficiálnym jazykom štátu Izrael.

Korene tohto jazyka (jidiš) i samotnej hudobnej tradície nachádzame vo vrcholnom stredoveku (približne 1000-1250) v židovských osídleniach strednej Európy. Tam sa vyvinula jazykovým spojením samostatná reč aškenázskych Židov - západná jidiš (takzvaná „židovská nemčina“ – Judendeutsch). Bola zapisovaná hebrejským písmom a predstavuje predchodcu východoeurópskeho jazyka jidiš. Tento jazyk je kombináciou starohebrejčiny, stredovekej nemčiny a východoeurópskych slovanských jazykov (ruština, poľština atď.). V súčasnosti už jidiš používajú iba uzavreté komunity ortodoxných Židov, najmä v Izraeli.

Na rozdiel od Aškenázov, obyvateľov časti východnej Európy, západní Židia - sefardskí alebo Sefardi - žili na území západných častí Európy. Sefardi sú skôr orientálni, obývali nielen časť Európy, ale aj Afriky (Maroko, Tunis, Etiópia atď.) a Áziu (Irak, Irán, Sýria). Hovorili odlišným jazykom – Ladino.

Zrod a vplyvy klezmer hudby

Začiatky klezmer hudby sa strácajú v hmle dejín. Niektorí hudobní historici kladú začiatok tejto hudby na prelom 18. a 19. storočia, iní považujú za moment zrodu klezmeru prelom 17. a 18. storočia. „Každý z ich tónov mi letel do sluchu ako šíp“, takto komentoval hudbu jednej klezmer kapelye na židovskej svadbe (chasene) v ukrajinskom Podolí nám dnes neznámy očitý svedok. Je to jedna z prvých zmienok o klezmer hudbe - z roku 1802. Začiatky vzniku tejto hudby a tohto spôsobu hrania sú umiestnené do časti východnej Európy osídlenej Židmi. Najmä ide o oblasť, kde sa hovorilo jidiš a ktoré zahŕňajú predovšetkým časť dnešného Poľska, Bieloruska, Litvy, Moldavska, Ukrajiny a Rumunska. Okrem týchto krajín sa klezmer ešte hrával v Lotyšsku, Rusku, Maďarsku, od bývalej Juhoslávie až do Grécka a Turecka.

Okrem toho existuje písomná zmienka, že klezmeri pôsobili aj na Slovensku, konkrétne v Bratislave: „Počas Purimu, pri svadbách a podobných slávnostiach sa usilovali získať hru na svojich nástrojoch srdcia svojich súvercov židovskí hudobníci nazývaní klezmeri. Pri každom sobáší, či boli snúbenci bohatí alebo chudobní, keď nevestu viedli pod baldachýn, rozliehali sa temperamentne melódie klezmerov. Títo muzikanti vedeli vytvoriť takú slávnostnú náladu, že ani jedno oko neostalo suché. Po sobáší sa zasa ozývali veselé melódie... Všade, kde hrávali, tísila sa mládež z geta a nadšene počúvala ich melódie.“ (Karl Benyovszky, Obrázky z Prešporskeho geta)

Tiež možno dôvodne predpokladať, že klezmer sa hral na východe Slovenska a Podkarpatskej Rusi, ktorá do roku 1939 tvorila súčasť prvej Československej republiky (1918- 1939); dnes tvorí súčasť Ukrajiny.

Klezmer hudba vznikala hlavne v dedinách a židovských getách (zvanými štetl) východnej Európy. Už pri zrode klezmer hudby existovali tri dominantné hudobné vplyvy:

1. Svetská, najmä ľudová, hudba nežidovského obyvateľstva východnej Európy
2. Duchovná, synagogálna hudba
3. Chasidské spevy, tzv. nigunim (jednotné číslo nigun)

Svetská, najmä ľudová, hudba nežidovského obyvateľstva východnej Európy

Od biblických čias Židia cestovali do rôznych krajín, a to dobrovoľne (kvôli obchodovaniu) alebo násilne a tak prijímali hudbu, ktorá sa tam hrala. Vo východnej Európe Židia obchodovali predovšetkým na trhoch. Tak sa dostávali do styku s európskymi rečami a kultúrami, ktorých vplyvy sú badateľné tak v jazyku, ako aj v samotnej hudbe. Vzhľadom na to, že Židia žili spolu s inými národmi na rovnakom území, prichádzali do kontaktu aj s ich folklórom. Mnohé hudobné formy, ktoré sa používajú v klezmer hudbe, pochádzajú z Rumunska, Poľska, Ukrajiny, Ruska, od Rómov a iných kultúr. Preto existujú v klezmeri piesne a formy, ktoré za svoje považujú, nielen Židia, ale aj Nežidia. Vzájomnou výmenou ľudových piesní a tanečných melódií s rôznymi slovanskými a juhovýchodoeurópskymi kultúrami sa v priebehu niekoľkých storočí vyvinul výrazný hudobný štýl a osobitý spôsob života klezmerov, ktorý spájalo rozmanitosť kultúrnych vrstiev židovského života cez časovú vzdialenosť takmer tisíc rokov.

Duchovná, synagogálna hudba

V centre hudobného diania vo všetkých tradičných židovských komunitách stála vokálna hudba, a to predovšetkým liturgická. Spievaný text bol prevzatý z Písma svätého (Tóry). Tradičný náboženský učebný systém a zvlášť modlitba boli obklopené hudbou. Prednes liturgickej hudby patrí k povolaniu chazana (množné číslo chazonim) alebo kantora, predspevák modlitieb. Kantori tvorili vedľa klezmerov druhú hlavnú skupinu výkonných hudobníkov v rámci židovskej obce východnej Európy. Umenie chazana, komentátora s mohutným hlasovým fondom, tlmočníka svätého textu, sa zakladá na jeho schopnosti oduševnene a s bohatými obmenami improvizovať podľa modálnych formúl modlitby a žalmy tak, aby príslušníkov obce význam týchto textov stále znovu oslovoval. Krásny kantorov hlas dokázal spojiť emocionálnu zložku židovského náboženstva s pohyblivou melódiou. Mejšorerim, žiaci kantora boli podriadení ich pôsobeniu. Chlapci pred mutáciou tvorili so svojimi vysokými (singer, spevák diskantu) a hlbokými (basovými) hlasmi zborový sprievod chazanovi, ktorý najčastejšie mal tenorovú polohu.

Chasidské spevy, tzv. nigunim

Chasidizmus je duchovným hnutím v rámci judaizmu (židovského náboženstva), charakteristické mystikou a abstrakciou. Toto ortodoxné hnutie nevzdelaných a zotročených más z druhej polovice 18. storočia bolo reakciou na elitárstvo rabínskeho života. Podporný pilier chasidského hnutia tvorili od začiatku hudba a spev. Niektorí chasidi pokladali hudbu za dôležitejší prostriedok spojenia medzi človekom a Bohom než modlitbu. Taktiež tanec ako zjednotenie hudby a pohybu bol považovaný za sväté konanie a bol uplatnený aj v synagóge. Pohybu tela, obzvlášť húpaniu trupu, pohybu rúk a tleskaniu počas modlitby, bol prikladaný veľký význam. Tieto pohybové prvky možno cítiť v klezmer hudbe, sú s ňou spojené. Pokiaľ ostatné ortodoxné obce oddeľovali hudbu v synagóge od hudby všedného dňa, u chasidov sa hranice medzi hudbou sakrálnou a sekulárnou postupne strácali. Chasidizmus, ktorý na svojom vrchole zahŕňal viac než polovicu východoeurópskeho židovstva, mal na vývoj klezmer hudby veľký vplyv, ktorý sa udržal dodnes. Nigunim každej chasidskej obce mali svoj vlastný hudobný charakter. Sú to melódie bez textu, ktoré spievali a hrali chasidi a iné ortodoxné skupiny s náboženským účelom. Spirituálne nigunim spievali rabíni a chasidi na sviatky a po šábesovej večere (Šábes alebo šabat je najväčším sviatkom v židovstve: začína v piatok večer východom prvej hviezdy a končí v rovnaký čas v sobotu). Počas neho je zakázaná akákoľvek fyzická práca a je venovaný Bohu a rodine. Zo židovských domov každodenne bolo počuť osobité tóny modlitieb, vlnenie spevu, ktorý o polnoci prešiel do hlasitého vzlykania a nariekania. Tieto nočné, smútočné spevy, boli pravdepodobne prazákladom hudobného života štetlu a ťahajú sa ako nitky celým hudobným svetom východoeurópskych Židov.